

ELAZIĞ İLİ KOVANCILAR GÖÇMEN AĞZININ SES ÖZELLİKLERİ*

Phonetic Features of Elazığ Province Kovancılar Immigrants Dialect

Murat DOĞAN¹ ve Ercan ALKAYA²

¹ Arş. Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Osmaniye, muratdogan@osmaniye.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0262-5392

² Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Elazığ, ealkaya@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-9618-5614

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
31.10.2022
Kabul/Accepted:
04.01.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1197462

Anahtar Kelimeler

Kovancılar, Göçmen, Ağız,
Ses Bilgisi.

Keywords

Kovancılar, Migrant,
Dialect, Phonetics

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarını kaybetmesi sonucu Türklerin Anadolu'ya göç etmeye başladığı bilinmektedir. 1934 yılında Romanya ile Türkiye arasında bir mübadele anlaşması yapılmış ve bu çerçevede Elazığ'ın Kovancılar ilçesine çok sayıda göçmen yerleştirilmiştir. Bu göçmenlerin bir kısmı coğrafi ve ekonomik sebeplerden dolayı ülkenin batı kesimlerine göç etmiş, geri kalanlar ise azınlık kaldıklarından dolayı ağız özelliklerini kaybetmeye başlamışlardır. Çalışmamızda Kovancılar göçmenlerinin ağız özellikleri kaybolmadan kayıt altına alınıp incelenmiştir. *Kovancılar Göçmen Ağızı'nın Ses Bilgisi* adlı bu çalışmada söz konusu mübadele anlaşması çerçevesinde Elazığ'a gelip Kovancılar'ı kuran bu göçmenlerin kullanmış olduğu ağzın ses bilgisi özellikleri incelenmiş ve bu özelliklerin Türkiye Türkçesiyle karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışma; *Giriş, İnceleme ve Sonuç* bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Kovancılar'ın tarihi, kuruluşu, coğrafyası ve göçmenlerin bugünkü durumu hakkında birtakım bilgiler verilmiştir. İnceleme bölümünde derlenen metinlerin ses bilgisi özellikleri ayrıntılı olarak ele alınıp Türkiye Türkçesi yazı diliyle karşılaştırılmış, benzerlik ve farklılıkları incelenip örneklerle açıklanmıştır. Sonuç bölümünde ise Kovancılar göçmen ağzının ses bilgisi özelliklerinden önemli görülen birtakım hususlar öne çıkarılmıştır. Ayrıca kullanılan transkripsiyon alfabesi de çalışmanın sonunda verilmiştir.

ABSTRACT

It is known that Turks started to migrate to Anatolia due to the Ottoman Empire losing their lands in the Balkans. A cartel was made between Romania and Turkey in 1934 and within this framework, many immigrants were settled in Kovancılar district of Elazığ. Some of these immigrants migrated to the western parts of the country due to geographical and economic reasons, while the rest began to lose their dialect features due to being a minority. In our study, the dialect features of the Kovancılar immigrants had collected and examined before they were lost. In this study, called the Phonetic of Elazığ Province Kovancılar Immigrants Dialect, the phonetic features of the dialect used by these immigrants who came to Elazığ and founded Kovancılar within the framework of the exchange agreement were examined and these features were compared with Turkey Turkish. The study: It consists of *Introduction, Analysis and Conclusion*. In the introduction, some information is given about the history, establishment, geography of Kovancılar and the current situation of immigrants. In the analysis section, the phonetic features of the compiled texts were discussed in detail and compared with the Turkish written language of Turkey, their similarities and differences were examined and explained with examples. In the conclusion part, some issues that are considered important from the phonetic features of the Kovancılar immigrants dialect are highlighted. In addition, the transcription alphabet used is given at the end of the study.

Atf/Citation: Doğan, M. ve Alkaya, E. (2023). Elazığ İli Kovancılar Göçmen Ağızının Ses Özellikleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 1(101-116).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Murat DOĞAN, muratdogan@osmaniye.edu.tr

* Bu makale, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Ercan ALKAYA Danışmanlığında hazırlanan "Kovancılar Ağızı" başlıklı yüksek lisans tezinden oluşturulmuştur.

1. Giriş

1. 1. Kovancıların coğrafi konumu ve kuruluşu

Elazığ iline bağlı olan Kovancılar ilçesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin, Yukarı Fırat bölümünde yer alır. Kovancılar ilçe merkezi Elazığ'ın 67 km doğusunda 38°20' kuzey enlemi ile 39°50' doğu boylamı üzerinde, Bingöl-Elazığ karayolunun Tunceli karayolu ile kesiştiği kavşakta, düz ve geniş bir ova üzerinde kurulmuştur. Kovancılar ilçe merkezi Elazığ'a 67 km, Tunceli ve Bingöl'e 70 km uzaklıkta olup, Elazığ, Tunceli, Bingöl illerine giden transit yollarıyla Palu ve Arıcak ilçelerinin karayolları arasında önemli bir geçiş merkezidir (Kovancılar Belediyesi, 1998: 62).

Kovancılar, Cumhuriyet tarihimizin ilk planlı köyüdür. 1934 yılında Romanya ile Türkiye arasında yapılan mübadele anlaşması çerçevesinde Romanya'nın Dobruca bölgesindeki Silistre ilinin Tutrakın (eski ismi Turtukaya olup 1941'de Bulgaristan'a bağlanmıştır) ilçesi, Kovancılar köyünde bulunan Türk ahaliden 300 hanelik bir göçmen kafilenin bu bölgede iskân edilmesi planlanmış, mevsimin kış olması sebebiyle çevre köylerde geçici olarak misafir edilen göçmenler daha sonra ilçe merkezine yerleştirilmiştir. 1935 yılında Elazığ'da tamamen boş bir arazi üzerine 2 mahalleli bir köy olarak kurulmuş olan Kovancılar'ın imar planı o zamanın imkânları ile en iyi şekilde hazırlanmış olup, 300 hanelik köyün temeli zamanın valisi Tevfik Gür tarafından atılmıştır. Böylelikle Elazığ ilinin örnek bir yerleşim alanı olan Kovancılar'da o zamanın şartlarına göre duvarları kerpiçten ve çatıları kâğırdan yapılan evlerin inşaatları kısa zamanda tamamlanarak hak sahiplerine teslim edilmiştir (Kovancılar Kaymakamlığı, 2015: 1).

“şimdiki pılanlı şekilde burası çekildi böyle. ben çocuk, dürbünle bakëyër, vali teFfik gürmüŖ o. şöyle yap, böyle yap diye işaret edërler. sokaqları tespit edëler. ortaya bi boşluğ bıraktılar. yukarı mahalle, aŖađı mahalle kaldı ismi. ortası boşluğ, böyle ev mev yok o zaman. yalnız boşluğ. ondan sonra başladığ eski kerpiçten yapma evlerle zaman geçirmeğe” (Doğan, 2018: 105).

Söz konusu bu yeni yerleşim yerine göçmenler, köye Romanya'da ikamet ettikleri Kovancılar'ın adını vermişlerdir:

“ondan sonra büyüklerden öğrendiğime göre bizim olduğumuz oradaki köyün ismi kovancılar. kovancılar olmaya sebep te Ŗu, böyle Ŗu kömlüder gibi bir hane Ŗurda, bir hane burda. bir kovancı dede vâmiŖ orda. su da var. ondan sonra o kovancı dedenin yanına geldikten sonra genişleyër. orda seneler geçër, yıllar geçëyër. ondan sonra çevre köylerden gelenler Ŗimdiki kömler gibi bir hane o köŖede, bir hane bu ŖarŖıda. çevre kimisi düz ekinlik, kimisi fatmazlık, kimisi düzova, kimisi Ŗenova böyle ismil dëken orey, kovancılara toplanıyolar. o kovancılar dediğimiz yere. orda kovancı dede arıcılık yapamıŖ. kovancı dedenin yanına toplaŖërler. orda karar vërërler, ya ne yapalım burasını? kovancılar dëyelim. kovancılar ismini alëyere” (Doğan, 2018: 102).

Aynı zamanda Ŗenova ve HoŖmat'a (ÇakırkaŖ) da yine Dobruca bölgesi Ŗenova, Armutlar, Ağaköy, Hacıfaklar, Karamehmetler, Denizler, Siyahlar, MeŖe ve İsmil köylerinden gelen göçmenler yerleştirilmiştir (Aslan, 2011: 70). *“yüz hane göçmen vardı burda (Ŗenovada). kovancılar üç yüz hane. üç yüz hane orada. hoŖmatta da iki yüz hane vardı. hoŖmat muuacirları. ismil derdiler, rumanyadan gelme ismil”* (Doğan, 2018: 125).

Hem göçmenlerin hem de yöredeki diğer çalışkan vatandaşlarımızın çabalarıyla Kovancılar köyü hızla gelişmiş, 1967 yılında belediye teşkilatı kurulmuştur. Daha sonra 19.06.1987 tarih ve 3392 sayılı kanun ile Kovancılar 05.05.1988 tarihinde ilçe statüsüne kavuşmuş olup 05.05.1988 tarihinde ilk kaymakamın fiilen göreve başlamasıyla yürürlüğe girmiştir (Kovancılar Kaymakamlığı, 2015: 1).

İlçenin coğrafyasına, iklimine alışamayan göçmenler işsizliğin de etkisiyle Bursa, İzmir, Tekirdağ, İstanbul gibi şehirlere göç etmiş ve ilçedeki nüfusları oldukça azalmıştır (Alkaya ve Murat, 2019: 102). Kovancılar ilçe merkezinde yaşayan yaklaşık 225 göçmen kökenli vatandaşımız ve ilçede göçmenlere ait 75 hane bulunmaktadır (Aslan, 2011: 71). Kovancılar'ın Ŗenova ve ÇakırkaŖ (HoŖmat) köylerindeki göçmen sayısı ise ancak 50 kadardır. Bugün ilçe merkezinde ve köyde kalan göçmenler artık yörenin iklimine, coğrafyasına ve kültürüne alışmıştır. Göçmenlerin kurmuş olduğu 300 haneli Kovancılar köyü artık 25.295 merkez nüfusuyla (“Elazığ Kovancılar Nüfusu Detay,” 2022) Elazığ'ın en büyük ve en gelişmiş ilçesidir.

2. İnceleme

2.1. Ünlüler

Türkiye Türkçesi yazı dilinde sesbirim özelliği taşıyan a, e, ı, i, o, ö, u, ü ünlüleri bulunur. Bu ünlüler ağız ünlüleridir; çünkü söyleyiş ve akustik açıdan berrak ve nettirler. (Yalçın, 2013: 32) Kovancılar göçmen ağzında Türkçenin bu 8 temel ünlüsünün yanında sesbirim özelliği taşıyan kapalı e (è) ünlüsü, bazı ses olayları sonucu ortaya çıkan, boğumlanma noktaları daha farklı olan ve alt sesbirim özelliği taşıyan ā, á, â, ã, ä, ē, ě, ĕ, ĭ, ĩ, í, î, į, ĩ, ı̄, ı̄, ı̄, ı̄, ǖ ünlüleri bulunur.

2.1.1. Ünlülerin özellikleri

2.1.1.1. Normal süreli ünlüler

Normal süreli ünlü, konuşma sırasında normal söz temposuyla ortalama bir sürede boğumlanan ünlülere denir. (Buran, 2003: 29) Kovancılar göçmen ağzında kullanılan ünlülerin çoğu normal süreli ünlülerdir. Ancak bazı ses olayları sonucu boğumlanma noktalarında farklılıklar oluşan bu ünlüler uzayıp kısalabilmektedir. Kovancılar göçmen ağzında tespit edilen normal süreli ünlüler şunlardır:

2.1.1.1.1. /a/ ünlüsü ve çeşitleri

a: a ünlüsü arka damakta oluşur, düz, geniş ve kalın bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliği olduğundan dolayı bir sesbirimdir. Kelime başında, içinde ve sonunda görülür: altı, başladı, arkadaşına.

á: a ile e arasında, yarı kalın, yarı ince, düz, geniş bir orta damak ünlüsüdür. Anlam ayırt edici özelliğe sahip olmadığından bir alt sesbirimdir. Genellikle ilerleyici veya gerileyici ünlü benzeşmelerinden dolayı oluşan á sesi, ünlü benzeşmelerinin yanı sıra, kimi ünsüzlerin artılaştırıcı veya önlüleştiren etkisiyle de oluşabilmektedir (Erdem ve Bölük, 2011: 51): bahçesinde “bahçesinde”, değırmándá “değırmende”, yaşarkán “yaşarken”, zatá “zaten”.

â: a ile o arasında, yarı yuvarlak, kalın, geniş, bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliğe sahip olmadığından bir alt sesbirimdir. Ünlülerin benzeşmesi ve dudak ünsüzlerinin etkisiyle oluşan bir sestir. a>e, e>a ses değişiminin bir ara aşamasıdır. á sesi, ünlü benzeşmelerinin yanı sıra, kimi ünsüzlerin artılaştırıcı veya önlüleştiren etkisiyle de oluşabilmektedir: (Erdem ve Bölük, 2014: 55) ândan “ondan”, bâba “baba”, bâbalarımız “babalarımız”, mâtorun “motorun”.

2.1.1.1.2. /e/ ünlüsü

e ünlüsü ön damakta oluşur, düz, geniş ve ince bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliği olduğundan dolayı bir sesbirimdir. Kelime başında, içinde ve sonunda görülür: ekmek, gidecek, söyledim.

2.1.1.1.3. /è/ ünlüsü

Kapalı e sesinin bir sesbirim veya alt ses birim olduğu meselesi Türkçede oldukça tartışılan bir konudur. Bu tartışmaların temelinde kullanmış olduğumuz alfabelerin Türkçenin ünlü sistemini karşılayacak yeterlilikte olmaması yatmaktadır. (Özek, 2014: 55). Kapalı e sesi Kovancılar göçmen ağzında anlam ayırt edici özelliğe sahiptir, dolayısıyla bir sesbirimdir. Bir sesin sesbirim olması için önemli olan geçtiği tüm kelimelerde anlam ayırt etmesi değildir. Bir kaç kelime bile anlam ayırt etmesi sesbirim olmasına yeterlidir. Çalışmamızda geçen kapalı e sesi özellikle geniş zaman eki “-er” ile şimdiki zaman eki “-er”i birbirinden ayırmaktadır: bëber “biber”, çağırerler, çëşmesi, durmërdi “durmuyordu”, geçër “geçiyor”, yetiştım “yetiştım”, geç oldu “geç oldu”, gelërler “geliyorlar”, genişleyër “genişliyor”.

2.1.1.1.4. /ı/ ünlüsü ve çeşitleri

ı: ı ünlüsü arka damakta oluşur, düz, dar ve kalın bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliği olduğundan dolayı bir sesbirimdir. Kelime başında, içinde ve sonunda görülür: yıldız, sokarsın, aşıldı.

í: ı ile i arasında yarı kalın, yarı ince, düz, dar bir ünlüdür. ı sesine göre daha önde, ı ile i arasında boğumlanan bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliğe sahip olmadığından dolayı bir alt sesbirimdir. ı>i, i>ı ses değişiminin bir ara aşamasıdır: bilmëyerım, ekmeğımiz, halbuquí, kaçëyerım “kaçıyorum”, konuşëyersın “konuşuyorsun”, yemeğımizi, yemeğini.

î: ı ile u arası yarı yuvarlak, kalın ve dar bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliğe sahip olmadığından dolayı bir alt sesbirimdir. Dudak ünsüzlerinin etkisiyle ve ikinci heceden sonraki yuvarlak ünlülerin düzlük-yuvarlaklık uyumundan dolayı düzleştiği görülür: oyınlar moyınlar “oyunlar oyunlar”, yağmı “yağmur”, yavrım “yavrum”, yıfkaları “yufkaları”, yovırır’dık “yoğururduk”.

2.1.1.1.5. /i/ ünlüsü

i ünlüsü ön damakta oluşur, düz, dar ve ince bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliği olduğundan dolayı bir sesbirimdir. Kelime başında, içinde ve sonunda görülür: annemi, fakirlik, gittiler, iki, pişirirdik.

2.1.1.1.6. /o/ ünlüsü ve çeşitleri

o: o ünlüsü arka damakta oluşur, geniş, yuvarlak ve kalın bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliği olduğundan dolayı bir sesbirimdir. Türkçe kelimelerde yazı dilinin etkisiyle kullanılan şimdiki zaman eki -yo ve birleşik kelimeler dışında birinci heceden sonraki hecelerde görülmez: açıyo, kovancı, karayolu, olduğumuz, onu.

ö: ö ünlüsü arka damakta oluşur, o ile u arası yarı dar, yarı geniş, yuvarlak ve kalın bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliğe sahip olmadığından dolayı bir alt sesbirimdir. Daha çok “o” belirtme sıfatında görülür: ö zaman, söğan.

2.1.1.1.7. /ö/ ünlüsü ve çeşitleri

ö: ö ünlüsü ön damakta oluşur, geniş, yuvarlak ve ince bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliği olduğundan dolayı bir sesbirimdir. İlk hecede görülen bir sestir: göçmenlik, köy, öğrendim, önüne, yörük.

ö: ö ile ü arasında oynaklanan Türkiye Türkçesi ağızlarında pek rastlanmayan zayıflamış “ö” ünlüsüdür. (Sağır, 1997: 386) Anlam ayırt edici özelliğe sahip olmadığından dolayı bir alt sesbirimdir. Kovancılar göçmen ağzında birinci hece dışında ö sesi bulunmadığından dolayı birinci hece dışındaki hecelerde ö sesi de bulunmaz: kömler, ö zaman.

2.1.1.1.8. /u/ ünlüsü

u ünlüsü arka damakta oluşur, yuvarlak, dar ve kalın bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliği olduğundan dolayı bir sesbirimdir. Kelime başında, içinde ve sonunda görülür: kuruldu, olduğunu, suyu, vurdular.

2.1.1.1.9. /ü/ ünlüsü

ü ünlüsü arka damakta oluşur, yuvarlak, dar ve ince bir ünlüdür. Anlam ayırt edici özelliği olduğundan dolayı bir sesbirimdir. Kelime başında, içinde ve sonunda görülür: düştü, gördüğün, güldüler, süpürüldüm.

2.1.1.2. Uzun ünlüler

Uzun ünlü, boğumlanma süreleri normal ünlülerin boğumlanma sürelerinden daha uzun olan ünlülere denir (Günşen, 2019: 23). Uzun ünlüler birincil uzun ünlüler ve ikincil uzun ünlüler olmak üzere ikiye ayrılır:

2.1.1.2.1. Birincil uzun ünlüler

Bir dilin ilk örneklerinden itibaren uzun olan ünlüleridir. İlk örnek her zaman ve mutlaka doğru ve asli şekil olmayabilir. Ancak daha önceki biçimi bilinmediği için ve daha sonra herhangi bir ses olayı ile değişmediği için, tespit edilen ilk örnekten itibaren uzun ünlülü olan şekillere “birincil/asli uzun ünlüler” diyoruz. (Buran, 2008: 290). Günümüzde Yakut, Türkmen ve Halaç Türkçelerinde sistemli olarak korunmakta olan birincil uzun ünlüler diğer lehçe ve ağızlarında ise kısmen korunmakla birlikte, yerini daha çok seslik izlere bırakmış durumdadır (Özeren, 2016: 167; Özeren, 2020: 100-104). Yabancı dillerden alınma kelimelerdeki uzun ünlüler kısaltılarak Türkçenin yapısına uydurulurlar (Karaca, 2012: 2088). Bu sebeplerden dolayı da Kovancılar göçmen ağzında uzun ünlü pek bulunmaz. Kovancılar göçmen ağzındaki birincil uzun ünlüler: “ürdular” <ür- (Gülensoy, 2018: 837), ālem <Ar. ‘ālem (TDK Sözlükleri, t.y.).

2.1.1.2.2. İkincil uzun ünlüler

İkincil uzun ünlüler, dillerin bilinen ilk örneklerinde uzun olmadıkları hâlde, daha sonraki dönemlerde çeşitli ses olaylarıyla uzamış olan ünlülerdir. (Buran, 2008: 290). Uzun ünlüler kısaltmaya meyillidirler, bundan dolayı bir ileri aşama olarak kısalıp normal hâle gelirler. Kovancılar göçmen ağzında görülen ünlü uzunluklarının çoğu ulama, ses düşmesi, vurgu gibi sebeplerden dolayı oluşmuştur:

2.1.1.2.2.1. Ünsüz erimesi ve düşmesi sonucu oluşan uzun ünlüler:

Bir ses düşmeden önce zayıflar, boğumlanma süresi kısalmış daha sonra düşer ve düşen bu ses yanındaki sesi uzatır. Ancak her düşen ses uzamaya sebep olmaz. Kovancılar göçmenleri genellikle r sesini yutarlar veya zayıf bir şekilde söyleyerek boğumlanma sürelerini kısaltırlar. Kovancılar göçmen ağzında ünsüz erimesi veya düşmesiyle oluşmuş ikincil uzun ünlülü örnekler:

ā: açādık “açardık”, arabalā “arabalar”, ārman “harman”, çıkarırlā “çıkarırlar”, dutlā, kadā “kadar”, “karpuzlā “karpuzlar”, müselaā “mürsel ağa”, salmışlā “sallamışlar”, tālada “tarlada”, toplanırdılā “toplanırdılar”, urdulā “vurdular”, vādı “vardı”, tutarlā “tutarlar”, vā “var”, vāmiş “varmış”, yaçalāsanz “yakalarsanız”, yapamışlā “yaparmışlar”.

ē: dēdilē “dediler”, dēken “derken”, olēlē “oluyorlar”, dēmişlē “dermişler”, dilēdileR “dilediler”, erazilē “araziler”, şekerlēmizi “şekerlerimizi”.

ī: çıkarī “çıkarıp”, kaldīdik “kaldırdık”, karıştırırlārdı “karıştırırlardı”, kīk “kırk”, kıvrırsın “kıvırırsın”, savurīdik “savururduk”.

ī: beğenīse “beğenirse”, bilīse “bilirse”, bī çift “bir çift”, fakīlere “fakirlere”, gebertī “gebertir”, getīdim “getirdim”, kuvvetlenī “kuvvetlenirse”, sevindīmiş “sevindirmiş”, yīmi “yirmi”, “zenginleşisin” “zenginleşirsin”.

ō: dört kelimesindeki r sesi yutulmuş olarak “döt” olarak tek şekilde kullanılır. Bunun dışında bir kelimedede karışımza çıkar: öttü, döt tene, döt kardaş, döt kızım, döt yüz, otuz dötte, sa‘at döt, yétmiş döt.

ū: doyurū “doyurur”, olū “olur”, otūduk “oturduk”, tūşu “turşu”.

ū: müselaā “mürsel ağa”, tūkū “türkū”.

1.1.2.2.2. Hece Kaynaşması ve Hece Yutulması Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler

ā: dā “daha”, çocuklāma “çocuklarıma”.

ē: oldē “olduğunda”, nizamē “nizamiyeye”, simitçilē “simitçilere”.

ī: dī mi “değil mi”, olmīr “olmuyor”.

ō: an sō “ondan sonra”, ondan sō “ondan sonra”.

ū: öbū “öbürü”.

2.1.1.3. Kısa ünlüler

Kısa ünlü, boğumlanma süreleri normal ünlülerin boğumlanma sürelerinden daha kısa olan ünlülere denir (Korkmaz, 1994: 40). Kovancılar göçmen ağzında görülen kısa ünlüler şunlardır:

ā: burālarda, burāya, orayā.

ē: göçmenlerē.

ī: bıraktı, hidīrellezi, pīlanlēyere “planlıyor”, tūrakya.

ī: şuayīp.

2.1.1.4. İkiz ünlüler

İkiz ünlü, aynı hece içinde yan yana gelen iki ünlünün aynı nefes baskısı altında boğumlanması ve tek bir ünlü değerinde olmasıdır (Alkaya, 2014: 62). Kovancılar Türkçede asli olarak ikiz ünlü bulunmaz, Göçmen ağzında görülen ikiz ünlüler bir takım ses olayları sonucu sonradan oluşmuştur.

2.1.1.4.1. Eşit ikiz ünlüler

Eşit ikiz ünlü, darlık ve genişlik bakımından her ikisi de aynı olan ikiz ünlülerdir. (Erdem ve Bölük, 2011: 67). Kovancılar göçmen ağzında tespit edilen eşit ikiz ünlülü örnekler: daa “daha”, müselaā “mürsel ağa”, ölçmee “ölçmeye”, saat, yimee “yemeğe”, zanaatım, ziraaT’dan.

2.1.1.4.2. Yükselen ikiz ünlüler

Yükselen ikiz ünlüler, ikinci ünlüsü ilk ünlüye göre geniş olan ünlülerdir. (Özek, 2016: 74). Kovancılar göçmen ağzında tespit ettiğimiz yükselen ikiz ünlüler: muacıir “muhacir”, muayene, şuayīp.

2.1.1.4.3. Alçalan ikiz ünlüler

İkinci unsuru birinciye göre dar olan ikiz ünlülere eşit ikiz ünlüler denir (Buran, 1997: 30). Kovancılar göçmen ağzında tespit ettiğimiz alçalan ikiz ünlüler: deil “değil”, saibine “sahibine”.

2.2. Ünsüzler

Kovancılar göçmen ağzında Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan “b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z” ünsüzleri ve de yazı dilinde bulunmayan “F, ğ, ħ, k, K, ŋ, P, r, S, Ş, T, t, w” ünsüzleri olmak üzere 34 ünsüz bulunmaktadır.

2.2.1. Yazı dilinde bulunmayan ünsüzler

2.2.1.1. F ünsüzü

F: yarı tonlu, yarı tonsuz f ile v arası bir sestir: teFfik “tevfik”.

2.2.1.2. ğ ünsüzü

ğ: Tonlu, süreksiz bir arka damak ünsüzüdür. Sadece kalın ünlülü hecelerde kullanılır: ağası, aygır, dolangaç, ğardaş, hanğımız, ılgın, kızgın, salınğaç.

2.2.1.3. h ünsüzü

h: düşmek üzere olan h ünsüzüdür: allah, her şey.

2.2.1.4. k ünsüzü

k: tonsuz, süreksiz, arka damak ünsüzüdür. Sadece kalın ünlülü hecelerde kullanılır: aklına, ayakkabısı, çarık, çıkarırlardı, kalktı, kız, tırakyada.

2.2.1.5. K ünsüzü

K: k ile ğ arasında yarı tonlu süreksiz bir arka damak ünsüzüdür: Kıpıdan, Kaldı, Kat, Kayınbabalarımızın.

2.2.1.6. n ünsüzü

n: düşmek üzere olan n sesidir: abiniñ, anñadın.

2.2.1.7. P ünsüzü

P: b ile p arası yarı tonlu, süreksiz bir çift dudak ünsüzüdür: Para, Parayla, receP.

2.2.1.8. r ünsüzü

r düşmek üzere olan r sesidir. Kovancılar göçmenleri r seslerini çoğunlukla yutarlar veya daha zayıf bir şekilde çıkarırlar: açarlar, ‘bağlarşın, bodrumlar, büyüdürdük, çevirdik, getirir, söyleydi, yetiştirdim.

2.2.1.9. S ünsüzü

S: s ile z arası yarı tonlu, sızıcı, diş ünsüzüdür: domatèS, geS “gez”, herkeS, kıS “kız”.

2.2.1.10. Ş ünsüzü

Ş: ş ile j arası yarı tonlu, sızıcı, bir diş eti ünsüzüdür: beŞ, beŞi, viraŞtan “virajdan”.

2.2.1.11. T ünsüzü

T: t ile d arası, yarı tonlu, süreksiz, bir asıl diş ünsüzüdür: kızarTır, Taşit, Tarlalara, Tatlının, Tikenî, yokTu, vilayeT.

2.2.1.12. t ünsüzü

t: düşmek üzere olan t sesidir: dürüş.

2.2.1.13. w

w: tonlu, akıcı, sürekli, bir dudak ünsüzüdür. Bu sesin telaffuzu normal v gibi diş ve alt dudağın ortak hareketiyle değil, iki dudak arasında sağlanır. Bu yüzden bu sese çift dudak v’si denir. bi ewe, ewde, ewleri var.

2.2.2. Ön ses ünsüzleri

Kovancılar göçmen ağzında da Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi ön seste ğ sesi bulunmaz. Bunun dışında asli olarak ön seste bulunmayan c, f, h, j, l, m, n, r, z seslerinin durumu şu şekildedir:

2.2.2.1. c ünsüzü

Alıntı kelimelerde ön seste bulunabilir: caddeye, cami, canım, celil, cenazeye, cèplerimi, cevdet, ceviz, ceylan, cihan.

2.2.2.2. f ünsüzü

Alıntı kelimelerde ön seste bulunur: fabrika, fakilere, falaçaya, falan, faydalı, fenleştı, fırınına, fidanları, fiğ, filizi, fiyatla.

2.2.2.3. h ünsüzü

Yansıma kelimelerde ön seste bulunabilir: ha, he, hım. Bunun dışında alıntı kelimelerin ön sesinde bulunur: hafta, halbukı, halk, hane, harbi, hatta, hazırlıklar, her, hêyecan, hiç, hıdırellez, hristiyanlar, hücreesinde.

2.2.2.4. j ünsüzü

Derlememizde ön seste örneğine rastlamadık.

2.2.2.5. l ünsüzü

Alıntı kelimelerde ön seste bulunur: lafi, lahana, lastiği, levhayı, lezzetli, liman, lira, liste, lojmanlarına.

2.2.2.6. m ünsüzü

Türkçede m ön ses olarak bazı tekrar sözlerde görülür: arpa marpa, boğa moğa, yemek memek. Bunun dışında alıntı kelimelerin ön sesinde bulunur: mahalle, makine, malzemesi, mani, mayısa, meğerssem, mecbur, metre, motor, muhtarlık, müslümanlar.

2.2.2.7. n ünsüzü

Türkçe kökenli olan ne soru zamiri ve ondan türemiş kelimelerde kullanılır: napacam, ne kadar, nereye, neyse. Bunun dışında yabancı dillerden alınma kelimelerde kullanılır: nalbant, namaz, nazife, nesil, nihayet, nisan, noksanına, numarasını.

2.2.2.8. r ünsüzü

Yabancı dillerden alınma kelimelerde görülür: rabbim, rahat, rahmetli, ‘rahmi, randuman, raporunu, razı, receP, reislik, ‘rengin, resmi.

2.2.2.9. z ünsüzü

Alıntı kelimelerde ön seste bulunur: zabıtarlar, zaman, zanaatım, zate “zaten”, ‘zenginleştım, zibil, zincirle, ziraat’dan, zor, zulumdu. Yine yabancı bir kelime s > z değişimi sonucu ön seste görülür: zebze.

2.3. Ses özellikleri ve ses olayları

2.3.1. Büyük ünlü uyumu

Türkçede eklerin ünlüleri eklendiği kökün ünlülerine göre şekil alırlar. Kökteki ekler inceyse ekler de ince ünlü, kökteki ekler kalınsa ekler de kalın ünlü alırlar. Kalın ünlüler arka damakta, ince ünlüler daha önde boğumlanmaktadır (Banguoğlu, 1998: 79). Eklerdeki ünlüler de aynı noktada boğumlandığından dilin en az çaba yasası gereği bir söyleyiş kolaylığı oluşturmaktadır. Türkçenin her döneminde çok sağlam olan bu uyum (Özek, 2016: 75) Kovancılar göçmen ağzında da oldukça kuvvetlidir. Yazı dilindeki bazı kelime ve eklerin durumu Kovancılar göçmen ağzında şu şekildedir:

2.3.1.1. Türkçe kelimelerde büyük ünlü uyumu

2.3.1.1.1. Şimdiki zaman eki

Kovancılar göçmen ağzında aslı şimdiki zaman ekleri ince ünlülü kelimelerde uyuma girer: düzlêyêz “düzlüyoruz”, gelêrler “geliyorlar”, geliyêler “geliyorlar”, genişlêyêr “genişliyor”, gitmêyêr “gitmiyor”, götürêyêr “götürüyorum”, söyleyêsin “söylüyorsun”, sürey “sürüyor”, veriyê “veriyor”.

Kalın ünlülerin olduğu kelimelerde damak uyumu bozulur: dađıdiyêr “dağıtıyor”, duramiyêre “duramıyor”, çağırêrler “çağırıyorlar”, koyiyêrsin “koyuyorsun”, uçêrim “uçuyorum”, yatêyêsin “yatıyorsun”.

2.3.1.1.2. –ken (i-ken) zarf-fiil eki

Kovancılar göçmen ağzında –ken’in –қан şekli ve n sesinin düşmesiyle oluşmuş –ke ve –қа şekilleri mevcuttur. Kalın ünlülü kelimelerde de uyuma girer: beklerke, çıkarқан, dēken “derken”, giderken, küçükқа, yaşарқан.

2.3.1.1.3. i- cevher fiili

i- cevher fiili eklediği kelimelerde uyuma girmektedir: bölgedeymiş, çoksa, suydu, vāmiş, yağışlıysa, yokmuş, zulumdu.

2.3.1.1.4. -ki aitlik eki

Yazı dilinde ince ünlülerin bulunduğu kelimelerde uyumu koruyan, kalın ünlülü kelimelerde uyumu bozan ki aitlik eki Kovancılar göçmen ağzında her iki durumda da uyuma girmektedir. İnce ünlülerin bulunduğu kelimelerde: benimki, berisindeki, evvelki, seninki.

Kalın ünlülü kelimelerde: karşıkı, o zamankı, Ancak bazen yazı dilinin etkisiyle kalın ünlülü kelimelerde uyum dışı kaldığı da görülmektedir: doğudaki, o zamanki.

2.3.1.1.5. İle vasıta hâli eki

Bu ek –IA, –IAn şeklinde kullanılarak uyuma uymaktadır: қазмайла, күрекле, onlan, öğretmenlerlen, parayла, pideyle, пүскүвүтүнлен “bisküvitiyle”, sırayла, тırпанлан, zorlan.

2.3.1.1.6. Birleşik kelimeler

Soru zamirleriyle kalıplaşmış yardımcı fiil kullanımında görülür: napacan “ne yapacaksın”, napacam “ne yapacağım”.

2.3.1.1.7. Hani ve hangisi kelimeleri

Yazı dilinde uyum dışında kalan bu kelimelerden hangi kelimesi Kovancılar göçmen ağzında uyuma girerken hani kelimesiyse uyum dışında kalmaktadır: hangımız, hani.

2.3.1.1.8. Kardeş kelimesi

Yaz dilinde uyum dışında kalan kardeş kelimesi Kovancılar göçmen ağzında қардаш ve ğardaш şeklinde kullanılarak uyuma girer: ğardaш, қардашым, қардаşıма.

2.3.1.2. Büyük ünlü uyumunun bozulması

2.3.1.2.1. İşaret zamirleri

Kovancılar göçmen ağzında y sesinin inceltici etkisinden dolayı işaret zamirlerinde meydana gelen inceltme uyumu bozmaktadır: bureye, orey, oreye, şureye.

2.3.1.2.2. İstek kipi eki

Derlememizde istek kipine pek rastlanılmamaktadır, rastlamış olduğumuz örnekler ise uyumu bozmaktadır: satem, tujem.

2.3.2. Ünlü benzeşmeleri

Türkçede güçlü bir dil benzeşmesi vardır, bu yüzden yabancı dillerden alınma kelimeler Türkçenin dil benzeşmesi kuralına uydurularak uyum aykırılığı ortadan kaldırılır.

2.3.2.1. İlerleyici ünlü benzeşmesi

İlerleyici ünlü benzeşmesi, bir kelime içinde bulunan iki ünlüden önce gelenin sonra geleni kendisine benzetmesidir (Akar, 2013: 43): Kovancılar göçmen ağzında ilerleyici ünlü benzeşmesinin örnekleri gerileyici ünlü benzeşmesine göre çok daha fazladır: bahçaları, қабullanмады “kabullenmedi”, kirecimi “kiracımı”, muacırları “muhacırları”, sahibi, тrактора “traktöre”, vaқıt “vakit”, vallaha, zatá “zaten”, zulumdu “zulümdü.

2.3.2.2. Gerileyici ünlü benzeşmesi

Gerileyici ünlü benzeşmesi, bir kelime içinde bulunan iki ünlüden sonrakinin önce gelen ünsüzü kendisine benzetmesidir (Akar, 2013: 43): tene “tane”.

2.3.3. Uyum değişmesi

Uyum değişmesi, bir kelimenin ince ünlülerinin tamamen kalınlaşması veya kalın ünlülerinin tamamen incemesidir (Demir ve Şen, 2006: 101). Kovancılar göçmen ağzında pek sık rastlanılan bir olay değildir: misir “mısır”, misiy “mısır”, misiy “mısır”.

2.3.4. Küçük ünlü uyumu

Küçük ünlü uyumu, bir kelimenin ilk hecesinde düz bir ünlü (a, e, ı, i) varsa sonraki sonraki hecelerde düz, yuvarlak ünlü (o, ö, u, ü) varsa sonraki hecelerde düz-geniş (a, e) veya dar-yuvarlak (u, ü) ünlülerin gelmesi olayıdır (Korkmaz, 2019: 179-180). Kovancılar göçmen ağzında düzlük- yuvarlaklık uyumunda düzleşme eğilimi vardır. Kovancılar göçmen ağzında b, m, v gibi dudak ünsüzlerinin yanındaki sesler yazı dilinden farklı olarak düzleşme eğilimindedirler:

1. Kovancılar göçmenleri dudak ünsüzleri yanında bulunan ilk hece dışındaki ünlüleri düzleştirmektedirler. Yazı dilinde yuvarlak ünlülü olup uyuma girmeyen bazı kelimeler Kovancılar göçmen ağzında uyuma girmektedir: bızağısı “buzağısı”, davılcı “davulcu”, hamırı “hamuru”, karpızı, yavırım “yavrum”, yımılta “yumurta”, yımırta “yumurta”, yıfıkayı “yufkayı”.
2. Şimdiki zaman eki düz ünlülü olduğu için çoğu zaman uyuma girmektedir: düzlüyöz “düzlüyoruz”, gelérler “geliyorlar”, genişlüyöz “genişliyor”, sürey “sürüyor”. Ancak bazı durumlarda düzleşmeden dolayı uyum dışı kalmaktadır: çağırérler “çağırıyorlar”, dağıdıyer “dağıtıyor”, duramıyere “duramıyor”, söyleyészın “söylüyorsun”, uçérım “uçuyorum”.
3. Bazı kelimeler ses olaylarına uğramasına rağmen uyumda kalmaktadır: buba “baba”, bureye “buraya”, kıvırısın “kıvırırsın”, oreş “oraya”, oreş “oraya”, simitçilē “simitçilere”.

2.3.5. Ünlü değişmeleri

2.3.5.1. Kalın ünlülerin incilmesi

a>e değişmesi: eraziye “araziye”, kirecimi “kiracımı”, tenesini “tanesini”.

Derlememizde ş sesinin inceltici etkisinden dolayı arkadeşim örneği ve kalıplaşmış yön gösterme hâl eki ra'nın y sesinin inceltici etkisinden dolayı re olarak kullanılması sonucu: bureye “buraya”, oreş “oraya”, oreş “oraya”, şureye “şuraya” gibi örnekleri tespit edilmiştir.

ı>i değişmesi: kirecimi “kiracımı”.

3.5.2. İnce ünlülerin kalınlaşması

e>a değişmesi: ayna “aynen”, bahçaları, çıkarkán “çıkarken”, deşir‘manda “deşirmende”, haşkátan “hakikaten”, kardeşim “kardeşim”, zatan.

e>á değişmesi: bahçásinde “bahçesinde”, deşirmándá “deşirmende”, yaşarkán “yaşarken”, zatá “zaten”.

i>a değişmesi: vallaha “vallahi”.

i>ı değişmesi: Kalınlık-incelik uyumundan dolayı sıkça görülür: hangımız “hangimiz”, iptal “iptal”, karşıkı “karşıkı”, o zamankı “o zamanki”, sahibı “sahibi”, vaşıt “vakit”.

i>i: halbukı “halbuki”.

ö>o değişmesi: tıraştora “traktöre”.

ü>u değişmesi: zulumdu “zulümdü”.

2.3.5.3. Geniş ünlülerin daralması

e>i değişmesi: bişenmiş, diye, siyrek, yimiş, yiyin.

u>o değişmesi: istanbolda “istanbulda”, romanyaya “romanyaya”, vapora “vapura”.

ö>ö değişmesi: kömler “kömler”, kömlüler “kömlüler”.

2.3.5.4. Dar ünlülerin genişlemesi

i>e değişmesi: yemeşenden “yemeşinden”.

i>ê değişmesi: bëber “biber”, hêç “hiç”.

2.3.5.5. Düz ünlülerin yuvarlaklaşması

a>â değişmesi: ândan sô “ondan sonra”, bâbalarımız “babalarımız”, mâtorun “motorun”.

a>u değişmesi: buban “baban”.

e>ü değişmesi: görükmücem “görünmeyecem”, sürüdük “sürerdik”.

i>ü değişmesi: püsküvütünlen “bisküvitiyle”.

2.3.5.6. Yuvarlak ünlülerin düzleşmesi

o>a değişmesi: an sō “ondan sonra”, andan so “ondan sonra”.

u>ı değişmesi: bızağısı “buzağısı”, davılcı “davulcu”, hamırı “hamuru”, karpızı “karpuzu”, namıssız “namussuz”, savurıdık “savururduk”, somını “somunu”, tapı “tapu”, yavrım “yavrum”, yıfkayı “yufkayı”, yımılta “yumurta”.

u>ı değişmesi: oyınlar “oyunlar”, yağmı “yağmur”, yavrım “yavrum”, yıfkaları “yufkaları”, yovırır’dık “yoğururduk”.

2.3.6. Ünlü düşmesi

Ünlü düşmesi, çeşitli fonetik nedenlerden dolayı bir kelimenin iç ve son seslerinde bulunan bazı ünlülerin düşmesidir (Korkmaz, 2019: 240). Kovancılar göçmen ağzında görülen ünlü düşmeleri:

- Hâl eki alan, yer-yön gösteren kelimenin son ünlüsü düşer: aşığda, burda, burdan, burey “buraya”, ordan, orey “oraya”, şurdan.
- Vurgusuz olan orta hecenin düşmesi: dağlışırdı “dağlışırdı”, dağka “dakika”, hağkattan “hakikaten”, seydilli “Seydilili”.
- Ünlü ile biten bir kelimeyle ünlü ile başlayan bir kelimenin yan yana gelmesi sonucu ünlü düşmesi: belletti “belli etti”.
- İ- fiilinin bulunduğu kelimelerde ünlü düşmesi: : bölgedeymiş, çoksa, mānaymış, ordaymış, yaşamaktansa, zulumdu.
- İken zarf-fiil ekinin eklenmesiyle i düşmesi: çıkarқан, derken, giderken.
- İle edatının kelimeye eklenmesi ile i ünlüsünün düşmesi: makinasıla, sırayla.

2.3.7. Ünlü türemesi

Ünlü türemesi, kelimenin aslında olmayan bir ünlünün türemesine denir (Coşkun, 2008: 44).

2.3.7.1. İç seste ünlü türemesi

Yabancı kökenli kelimeleri Türkçenin yapısına uydurmak için iç seste ünlü türetildiği görülür: hristiyanlar “hristiyan”, traktora “traktör”, tiren “tren”, tirenlere “tren”.

2.3.7.2. Son seste ünlü türemesi

Yaptığımız derlemelerde “bu sefere” kelime grubunda son seste ünlü türemesi tespit edilmiştir. Buradaki son ses +e sesi pekiştirme ekidir. Türkiye Türkçesi ağızlarında pek çok örneği görülen bu tür zarflarda zarf sonunda yer alan “+A”eki “pekiştirme, tasdik, ihtar, şaşırma, hayret bildirme, dikkat çekme, vs.” fonksiyonlarıyla kullanılmaktadır (Üstüner, 2000, s. 194).

2.3.8. Ünlü-ünsüz uyumu

Kovancılar göçmen ağzında boğumlanma noktaları farklı olan iki farklı k/ğ ve iki farklı g/ğ sesi vardır. Arka damakta boğumlanan k/ğ ünsüzleri arka damak ünlüleriyle (a, ı, o, u), ön damakta boğumlanan k/g ünsüzleriyle ön damak ünlüleriyle (e, i, ö, ü) kullanılırlar: bulğarlan, derken, gel, gökte, hangımız, kanalıyla, kıonyanın, köylerden, vağon.

2.3.9. Ünsüz değişimleri

2.3.9.1. Tonlulaşma

Tonlulaşma, tonsuz sert ünsüzlerin yumuşayarak tonlu ünsüzlere dönüşmesi olayıdır (Korkmaz, 2019: 228). Tonlulaşmanın en önemli sebeplerinden biri dilin en az çaba yasası gereği fazla enerji harcamamak için tonsuz ses yerine tonlusunun tercih edilmesidir. Diğer bir sebep ise Türkçede tonlulaşmanın genel temayül olmasıdır (Tosun ve Koç 2016: 415).

2.3.9.1.1. Ön seste tonlulaşma

Kovancılar göçmen ağzında ön ses tonlulaşma olayı yazı dilinden ileri değildir.

k>ğ değişmesi: Türkiye Türkçesi ağızlarının birçoğunda ön ses k>ğ değişmesi genel bir kural şeklindedir (Hunutlu, 2018: 169), fakat Kovancılar göçmen ağzında bu yönde bir eğilim yoktur, kullanımı yazı dilindeki gibidir. Derlemelerimizde bir tane örneğini tespit edilmiştir: ğardaş.

t>d değişmesi: dağıya “takıya”, darttı “tarttı”.

s>z değişmesi: zebze “sebze”.

2.3.9.1.2. İç seste tonlulaşma

İç ses tonlulaşmaları genellikle ünlü ile başlayan bir ek alan sedasız ünsüzün yakın benzeşme sonucu tonlulaşmasıyla oluşur ve geçicidir.

p>b değişmesi: harbi “harp”, recebe “recep”.

ç>c değişmesi: gencecik “genç”, oruca “oruç”.

t>d değişmesi: dağıdırsın “dağıt-”, dudu “dut”, unudur “unut-”.

k>ğ değişmesi: dikmeğe “dikmek”, geçirmeğe “geçirmek”, öğrendiğime “öğrendik”, rengin “renk”.

ķ>ğ değişmesi: aldığıma “aldık”, aktığını “aktık”, savurmağa “savurmak”.

s>z değişmesi: herkezin “herkes”.

ş>Ş değişmesi: Yarı tonlulaşmış bir örneği vardır: bêŞi.

2.3.9.1.3. Son seste tonlulaşma

ç>c değişmesi: saç “sac”.

ş>j değişmesi: bêj “beş”

s>S değişmesi: domateS “domates”, herkeS “herkes”.

ş>Ş değişmesi: bêŞ, bêŞi.

t>d değişmesi: murad “murat”.

2.3.9.2. Tonsuzlaşma

Tonlu ünsüzlerin tonsuz ünsüzlere dönüşmelerine tonsuzlaşma denir (Karaağaç, 2013: 91). Kovancılar göçmen ağzında tonsuzlaşma, tonlulaşmaya göre daha az görülen bir ses olayıdır.

2.3.9.2.1. Ön seste tonsuzlaşma

b>p değişmesi: pindik, pinene.

ğ-> ķ-değişmesi: ķarez.

2.3.9.2.2. İç seste tonsuzlaşma

c>ç değişmesi: gitçez “gideceğiz”, saçta “sac”.

j>Ş değişmesi: viraŞtan.

v>F değişmesi: Yarı tonlulaşma hadisesidir. Kovancılar göçmen ağzında yakın benzeşme sonucu oluşmuş bir örnekte karşımıza çıkar: teFfik “tevfik”.

2.3.9.2.3. Son seste tonsuzlaşma

z>S: ges “gez”.

2.3.9.3. Sızıcılışma

Patlayıcı bir ünsüzün çeşitli sebeplerden dolayı sızıcı ünsüze dönmesine sızıcılışma denir (Korkmaz, 2019: 214).

2.3.9.3.1.1. İç seste sızıcılışma

ç>ş değişimi: Kovancılar göçmen ağzında oldukça yaygın olan bir kullanımdır: geşti, iştım, kaçtıķ, kaçtıım.

b>v değişmesi: tavura.

2.3.9.3.1.2. Son seste sızıcılışma

ç>ş: üş “üç”.

2.3.9.4. Akıcılışma

Patlayıcı ve sızıcı ünsüzlerin akıcı ünsüze dönmesine akıcılışma denir.

3.9.3.2.1. İç seste akıcılışma

ğ>y değişmesi: üsteymenin.

h>y değişmesi: beycet.

2.3.9.3.2.2. Son seste akıcılılaşma

ğ>y: çiy “çiğ”.

2.3.9.5. Süreksizleşme

Sızıcı ünsüzlerin çeşitli sebeplerden dolayı patlayıcı ünsüze dönmesine süreksizleşme denir (Boz, 2006: 83).

2.3.9.5.1. İç seste süreksizleşme

ğ>g değişmesi: ağası “ağası”, elazığa “elazığa”, elazığta “elazığda”.
h>ç değişmesi: bahçalara “bahçelere”.

2.3.9.6. Sürekli ünsüzler arasındaki değişimler

2.3.9.6.1. İç seste akıcı ünsüzler arasındaki değişimler

l>r değişmesi: ‘ferç “felç”.
l>n değişmesi: annadın “anladın”.
r>l değişmesi: belber “berber”, güleş “güleş”, yımılta “yumurta”.
r>y değişmesi: ‘çıyıyla “çıyıyla”, getiymişlerdi “getirmişlerdi”, indiysem “indirsem”, süydü “sürdü”.

2.3.9.6.2. Son seste sürekli ünsüzler arasındaki değişimler

r > y: geliy “gelir”, misiy “mısır”, toplay “toplar”.

2.3.9.7. Sızıcı ünsüzler arasındaki değişimler

2.3.9.7.1. İç seste sızıcı ünsüzler arasındaki değişimler

ğ>v değişmesi: savur “soğur”.

2.3.9.7.2. Son seste sızıcı ünsüzler arasındaki değişimler

v>w: ev kelimesi hem ev hem de ew şeklinde kullanılmaktadır: ewde, bi ewe, ewler vardı, ewleri var.

2.3.10. Ünsüz benzeşmeleri

Ünsüz benzeşmesi, kelime içindeki bir sesin boğumlanma noktası veya niteliği bakımından başka bir sese benzer veya eş duruma getirilmesi olayına denir (Korkmaz, 2019: 90).

2.3.10.1. Gerileyici ünsüz benzeşmesi

Gerileyici ünsüz benzeşmesi, bir kelime içinde bulunan iki ünsüzden sonrakinin önce gelen ünsüzü kendisine benzetmesidir (Demir ve Aydoğdu, 2009: 188): -tv- > -Ff- : teFfik İtevfik”.

2.3.10.2. İlerleyici ünsüz benzeşmesi

İlerleyici ünsüz benzeşmesi, bir kelime içinde bulunan iki ünsüzden önce gelenin sonra geleni kendisine benzetmesidir (Demir ve Aydoğdu, 2009: 187): -tc- > -tç- :gitçez.

nl > nn: annadın “anladın”.

2.3.11. Benzeşmezlik

Bir kelime içinde boğumlanma yerinde birbirinin eşiti olan iki ayrı boğumlanma hareketinin iki ayrı boğumlanma şeklini almasına benzeşmezlik denir (Gülensoy, 1987: 130): belber “berber”.

2.3.12. Ünsüz düşmesi

Ünsüz düşmesi, ağız çalışmalarında karşılaşılan en önemli ses olaylarından biridir, kelimelerin en rahat ve kolay söylenebilme çabası sonucunda oluşurlar (İlker, 2017: 183).

2.3.12.1. Ön seste ünsüz düşmesi

h düşmesi: apımı “hapımı”, astalandı “hastalandı”, ayvanların “hayvanların”, ep “hep”.

ş düşmesi: işiyère “şışiyor”.

v düşmesi: “ürdular” kelimesinde karşımıza çıkar. Ön ses v- düşmesi gibi görünmektedir; ama kelime Eski Türkçede de aynı şekilde kullanıldığından dolayı bu olaya düşme değil de aslımı koruma demek daha doğru olacaktır.

2.3.12.2. İç seste ünsüz düşmesi

İç seste ünsüzün düşmesi sonucu yan yana gelen ünlüler bazen ikiz ünlü ve uzun ünlü oluşturmaktadırlar.

ğ düşmesi: idiş “iğdiş”.

h düşmesi: Sık görülen bir olaydır: iştası “iştahı”, muacıir “muhacir”, saibine ”saibine”.

l düşmesi: anadın “anladın”.

n düşmesi: reçber “rençper”.

r düşmesi: Kovancılar göçmen ağzında hem iç seste hem de son seste r düşmesi sıkça görülen bir olaydır: beygiden “beygirden”, dōt “dört” vāmiş “varmış”.

y düşmesi: öle “öyle”.

z düşmesi: acık acık “azıcık azıcık”.

2.3.12.3. Son seste ünsüz düşmesi

h düşmesi: maşalla “maşallah”, saba “sabah”, valla “vallah”.

n düşmesi: -ken zarf-fiil ekindeki n ünlüsü bazen düşmektedir: beklerke “beklerken”, küçükka “küçükken”.

p düşmesi: Kovancılar göçmenleri zarf-fiil eki Ip’ın p’sini sıkça düşürmektedirler: geçiri “geçirip”, göllendirri göllendirip”, oturı “oturup”. Bunun dışında son ses -p düşmesi görülmez.

r düşmesi: güldülē “güldüler”, işlē “işler”, katırla “katırlar”, kuduru “kudurur”, topları “toplanır”, verdile “verdiler”.

t düşmesi: abdēz “abdest”, dođru dūrūs “dođru dūrüst”, serbes “serbest”.

2.3.13. Ünsüz türemesi

Ünsüz türemesi, kelimenin aslında bulunmayan bir ünsüzün çeşitli seslik nedenlerle sonradan ortaya çıkmasıdır (Eker, 2010: 269). Kovancılar göçmen ağzında kelime başında, içinde ve sonunda örnekleri görülür:

2.3.13.1. Ön seste ünsüz türemesi

h türemesi: ‘harķ “ark”.

2.3.13.2. İç seste ünsüz türemesi

-l- türemesi: maslum “masum”.

n türemesi: bilenzik “bilezi”.

r türemesi: bilerzigi “bileziği”.

y türemesi: ismayil “ismail”, efrayim “efraim”.

2.3.13.3. Son ses ünsüz türemesi

m türemesi: meğersem “meğerse”.

2.3.14. İkiz ünlülerin tekleşmesi

İkiz ünsüzlerin tekleşmesi genellikle Arapçadan geçme kelimelerdeki akıcı veya sızıcı ünsüzlerden birinin gevşeyerek erimesi sonucu oluşur (Gülseren, 2021: 105): evel “evvel”.

2.3.15. Göçüşme

Bir kelime içinde yan yana bulunan ünsüzlerin yer değiştirmesidir: ceyran.

2.3.16. Vurgu

Bir kavramın anlamını daha etkili kılmak ya da sözü kuvvetlendirmek için cümlede bir hece veya kelimenin diğerlerinden daha baskın ve şiddetli söylenmesine vurgu denir. Kovancılar göçmen ağzında vurgu çok sık kullanılmaktadır: ‘bağlaşsın, ‘benden, ‘davetiyle, ‘ermenilerin, ‘genç, ‘gençliğini, görsey‘din, ‘harpler, ‘her taraf, ‘kalkarız, sene‘ler, ‘sevmedi, tale‘ben, ya‘pardılar, yapa‘rız, ‘zengindir.

2.3.17. Hece Yutulması

Hece yutumu, bir kelimedeki ses bakımından birbirine benzer veya eşit seslerden oluşmuş iki hecenin birbiriyle kaynaşarak söylenişte tek hece şeklini almasıdır (Korkmaz, 2019: 151): bilemēcem, köstencē “köstenceye”, kaynanın “kaynananın”, süpürüz “süpürürüz”, Tā “daha”, kavuruz “kavururuz”, nizamē “nizamiyeye”, macir “muhacir”, dā “daha”.

(~) Ünlüler üzerinde kısalık işareti.

ă : Normalden kısa a sesi.

ë : Normalden kısa e sesi.

ĩ : Normalden kısa ı sesi.

ĩ : Normalden kısa i sesi.

(') Kalın ünlüler üzerinde yarı inceltme işareti.

á : a-e arası ünlü

í : ı-i arası ünlü

(`) Geniş ünlüler üzerinde yarı daralma işareti

ã : a-ı arası uzun ünlü.

è : e-i arası ünlü.

ò : o-u arası ünlü.

ö : ö-ü arası ünlü.

(°) Ünlüler üzerinde yarı yuvarlaklaşma işareti

â : a-o arası ünlü

î : ı-u arası ünlü

2. Ünsüzler

ğ : Arkadamak g'si

ķ : Arkadamak k'si

w : Çift dudak v'si.

Büyük harf: yarı tonluluk işareti.

F : f-v arası ünsüz.

K : k-g arası ünsüz.

Ķ : Ķ-ğarası ünsüz.

P : p-b arası ünsüz.

S : s-z arası ünsüz.

Ş : ş-j arası ünsüz.

T : t-d arası ünsüz.

() Ünsüzler altında erime işareti:

ħ : Düşmek üzere olan h sesi.

ņ : Düşmek üzere olan n sesi.

ŗ : Düşmek üzere olan r sesi.

ţ : Düşmek üzere olan t sesi.

3. Diğer işaretler

(') : Vurgu işareti. Daha şiddetli vurgulanan hecelerden önce konur.

() : İkiz ünlü işareti

Kaynaklar

Akar, A. (2013). *Muğla ve yöresi ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Alkaya, E. (2014). *Mişer Tatar Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Alkaya, E. ve Doğan, M. (2021). Elazığ ili Kovancılar göçmen ağzının şekil bilgisi bakımından yerlileşmesi. *Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri 7-8 Kasım 2019 içinde* (107-127 ss.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aslan, S. (2011). *Kovancılar'ın sosyal yapısı*. Ankara: Korza Yayıncılık.

Banguoğlu, T. (1998). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Boz, E. (2006). *Afyon Karahisar merkez ağzı*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.

Buran, A. (2008). Çağdaş Türk yazı dillerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında ikincil uzun ünlüler. E. Alkaya, S. K. Yalçın, M. Şengül (Haz.), *Prof. Dr. Ahmet Buran – Makaleler içinde* (288-305. ss.). Ankara: Turkish Studies Publication.

Buran, A. ve Oğraş Ş. (2003). *Elazığ ili ağızları*. Elazığ: Elazığ Valiliği Yayınları.

Buran, A. (1997). *Keban, Baskil ve Ağın yöresi ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Coşkun, M. V. (2008). *Türkçenin ses bilgisi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Demir, N. ve Aydoğdu, Ö. (2009). *Giresun ili ve yöresi ağızları*. Giresun: Giresun Valiliği Yayınları.

Demir, N. ve Şen Ü. (2006). *Sivas ili ve yöresi ağızları*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.

Doğan, M. (2018). *Kovancılar ağzı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler

- Enstitüsü, Elazığ.
Elazığ Kovancılar Nüfusu Detay (2022, 09 Ağustos). Erişim adresi <<https://www.nufusune.com/kovancilar-ilce-nufusu-elazig>>
- Eker, S. (2010). *Çağdaş Türk dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Erdem, M. D. ve Bölük R. *Antalya ve yöresi Ağızları*. Ankara: Turkish Studies Publication.
- Gülensoy, T. (1987). *Rumeli ağızlarının ses bilgisi üzerine bir deneme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2018). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Gülseren, C. (2021). *Malatya ili ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günşen, A. (2019). *Kırşehir ve yöresi ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hunutlu Ü. (2018). Türkçede K- > G- ve T- > D- tonlulaşması üzerine düşünceler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 63, 161-186.
- İlker, A. *Manisa ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin ses bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaca V. İ. (2012). Türkiye Türkçesindeki alıntı sözcüklerde görülen ses olayları üzerine bir inceleme. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/4, 2059-2090
- Korkmaz, Z. (1994). *Nevşehir ve yöresi ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2019). *Dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kovancılar Belediyesi (1998). *Kovancılar 98 ilçe yillığı*. Ankara: İsmat Matbaacılık.
- Kovancılar Kaymakamlığı. (2015). *İlçe brifing raporu*. 1-21.
- Özek, F. (2014). *Tarihî Türk lehçelerinde ünlüler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özek, F. (2016). *Kemaliye Ağzı*. İstanbul: Kesit Yay.
- Özeren, M. (2016). Salar Türkçesinde Birincil Uzun Ünlüler. *Dil Araştırmaları*, 10 (18), 167-185.
- Özeren, M. (2020). *Tacikistan Kırgız Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Sağır, M. (1997). Ağız Çalışmalarında Çevriyazı. *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni* içinde (126-138. ss.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tosun İ., ve Koç A. (2016). Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Ön Seste K>G Ötümlüleşmesi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 11/15, 411-432.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (t.y.). Güncel Türkçe Sözlük. Erişim adresi <https://sozluk.gov.tr/>
- Üstüner, A. (2000). Türkçedeki +-A pekiştirme ekinin Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılışı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1, 189-206.
- Yalçın, S. K. (2013). *Çağdaş Türk lehçelerinde ünlüler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
